STUDIA OBSZARÓW WIEJSKICH
2017, tom 45, s. 157–174
https://doi.org/10.7163/SOW.45.9

KOMISJA OBSZARÓW WIEJSKICH
POLSKIE TOWARZYSTWO GEOGRAFICZNE
www.ptgeo.org.pl

INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
POLSKA AKADEMIA NAUK
www.igipz.pan.pl

Krajobraz wsi Ługwałd i jego współczesne transformacje

Landscape of the Ługwałd village and its contemporary transformations

Mariusz ANTOLAK • Patrycja PAWELEC

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Katedra Architektury Krajobrazu
ul. Prawocheńskiego 17, 10-720 Olsztyn
mariusz.antolak@uwm.edu.pl • pawelecpatrycja@gmail.com

Zarys treści: W artykule dokonano oceny i waloryzacji wybranych elementów krajobrazu jednej z podmiejskich wsi warmińskich – Ługwałd w gminie Dywity. W ramach badań wykonano ogólną inwentaryzację wsi, analizę rozbudowy miejscowości, analizę i waloryzację zabudowy oraz przeprowadzono badania społeczne wśród mieszkańców. W artykule opisano zagadnienie współczesnych przekształceń przestrzeni podmiejskich w Polsce oraz ładu przestrzennego i estetyzacji krajobrazu wiejskiego w odniesieniu do programu odnowy wsi.

Słowa kluczowe: odnowa wsi, waloryzacja krajobrazu, ruralistyka, estetyzacja, Warmia.

Wprowadzenie

Krajobraz wiejski tworzą elementy przestrzeni ukształtowane przez przyrodę oraz wkomponowane w nią zabudowania. Cechuje go niewielka ingerencja człowieka oraz otwarta przestrzeń z mozaiką pól uprawnych i łąk ograniczona często przez ścianę lasu (Wieczorkiewicz 1995). Zieleń jest powszechnie występującą i nieodłączną częścią wiejskiego układu. Jej wyraz estetyczny wynika przede wszystkim ze spontanicznej działalności mieszkańców (Bartoś i Zalewska 2003). W ostatnich dziesięcioleciach dostrzegalne jest zaburzenie tego typu kształtowania przestrzeni wiejskiej. Wszechobecne przekształcenia są wynikiem chęci uzyskania wielofunkcyjności oraz przeznaczania ziemi na cele pozarolnicze. Wieś stanowi obszar, na którym poszukuje się nowych miejsc pod zabudowę mieszkaniową. Szczególne nasilenie tych procesów widoczne jest w pobliżu dużych miast (Kulczyk-Dynatowska 2012). Skutkiem tego jest nieświadome wprowadzanie formy życia miejskiego na tereny wiejskie. Rozpoczyna to proces urbanizacji i związane z nim niebezpieczeństwo unifikacji wsi (Kowicki 1997).

Dawne układy przestrzenne, których kształtowanie stanowiło długotrwały proces, są zniszczone przez geometryczne formy zabudowy, placów i ulic. Natomiast nowo powstała szablonowa zabudowa szpeci otoczenie. Zachowanie swoistego i niepowtarzalnego kra-

jobrazu wiejskiego będzie możliwe, jeśli utrzyma się jego panoramę i widoki cząstkowe (Kadelska 2006). Jest to szczególnie ważne, ponieważ krajobraz jest dziedzictwem wyrażającym lokalna kulturę i tradycję tworzoną przez pokolenia, formą zapisu przeszłości oraz relacji między ludźmi i środowiskiem (Raszeja 2013).

Głównym celem pracy jest ocena i waloryzacja wybranych elementów krajobrazu jednej z typowych podmiejskich wsi warmińskich. W artykule opisano ponadto zagadnienie współczesnych przekształceń terenów podmiejskich w Polsce oraz ładu przestrzennego i estetyzacji krajobrazu wiejskiego w odniesieniu do programu odnowy wsi.

Zakres i metody pracy

Zakres przestrzenny opracowania obejmuje wieś Ługwałd w gminie Dywity. Szczegółowe analizy przeprowadzono na terenie sołectwa o powierzchni 585,5 ha. Wszystkie prace badawcze zostały przeprowadzone na przełomie 2015 i 2016 r. Zakres merytoryczny prac obejmował szereg badań umożliwiających ocenę wsi Ługwałd pod względem przyrodniczym oraz kulturowym. Istotne znaczenie miała ocena walorów estetycznych i historycznych badanego terenu. Wykonano w tym celu badania obejmujące ogólną inwentaryzację wsi, analizę rozbudowy miejscowości, analizę i waloryzację krajobrazową, oraz analizę własności działek.

Przebieg prac podzielono na dwa etapy. W pierwszym, przygotowawczym etapie wykonano wizję terenową, zapoznano się z literaturą dotyczącą tematu pracy, zebrano niezbędne materiały oraz opracowano cel pracy i metody badań. Drugim etapem były badania terenowe polegające na wykonaniu inwentaryzacji stanu istniejącego, przeprowadzeniu analiz i waloryzacji krajobrazu wsi oraz sondaży społecznych z jej mieszkańcami.

Współczesne przekształcenia krajobrazu wiejskiego w Polsce

Zmiany w krajobrazie wiejskim często rozpatrywane są w kategoriach kryzysu zarówno w zakresie przestrzennym, kulturowym, społecznym, ekologicznym, politycznym czy finansowym (Raszeja 2013). Od początku lat 90. XX w. widoczny był w Polsce proces deruralizacji polegający na zmniejszaniu się liczby osób mieszkających na wsi w stosunku do ogółu mieszkańców, jednak w ostatnich latach został on zahamowany i przechodzi w proces przeciwny – reruralizacji. Wciąż trwającym zjawiskiem jest dezagraryzacja polegająca na zmniejszaniu się wpływu rolnictwa na gospodarkę, rolników i społeczeństwo również lokalnie (Halamska 2011). W związku z tym na obszarach wiejskich zaczęły przeważać inne funkcje niż rolnictwo. We wsiach położonych w pobliżu dużych miast i posiadających dobrze rozwiniętą infrastrukturę jest zauważalny silny rozwój obszarów zabudowanych. Miejsce zamieszkania przestaje być uzależnione od miejsca pracy. Rozwój komunikacji, możliwość pracy zdalnej oraz większa mobilność umożliwia wyprowadzenie się ze stref zurbanizowanych, by zamieszkać na obszarach wiejskich. Napływowa ludność najczęściej nie jest związana z rolnictwem ani uprawą ziemi (Kowicki 1997). Niezrozumiałe dla nich jest symboliczne znaczenie organizowania i kształtowania życia mieszkańców wsi przez krajobraz (Raszeja 2013). Obszar wiejski jest dla nich głównie pięknym otoczeniem, w którym chcą się osiedlić. Przez styl życia oraz wybór architektury nieświadomie

wprowadzają elementy życia miejskiego. Prowadzi to do unifikacji i urbanizacji przestrzeni osadniczej, której efekt określa się „globalnym przedmieściem" (Kowicki 1997). Następuje zacieranie się klasycznie rozumianego podziału na wieś i miasto. W wyniku urbanizacji obszarów wiejskich powstaje forma pośrednia niosąca za sobą dezintegrację dotychczasowego krajobrazu (Bogdanowski i in. 1981). Zaczynają dominować nowe budynki, których architektura jest typowa dla miast. W całym kraju stosuje się podobne wzory pochodzące z katalogów nienawiązujących do lokalnej tradycji. Wprowadzany dysonans występuje również w postaci ogrodzeń, infrastruktury technicznej oraz niekomponujących się z otoczeniem reklam (Chmielewski 2012).

Ład przestrzenny i estetyka w krajobrazie wiejskim a odnowa wsi

Działania w zakresie planowania przestrzennego regulowane są przez ustawę o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, według której przez pojęcie ładu przestrzennego należy rozumieć „takie ukształtowanie przestrzeni, które tworzy harmonijną całość oraz uwzględnia w uporządkowanych relacjach wszelkie uwarunkowania i wymagania funkcjonalne, społeczno-gospodarcze, środowiskowe, kulturowe oraz kompozycyjno-estetyczne" (*Ustawa...* 2003, s. 3). Uzyskanie ładu przestrzennego i estetycznego wyglądu całego obszaru wiejskiego jest wynikiem działań prowadzonych na płaszczyźnie poziomej, jak i pionowej. W tym celu wprowadzane są dokumenty planistyczne, które narzucają podział przestrzeni, jak i wygląd projektowanej zabudowy. Działania te dążą do uzyskania harmonii w przestrzeni. W przypadku wprowadzania nowych elementów w istniejącą od długiego czasu przestrzeń uzyskanie zamierzonego efektu zależy od dojrzałości formy. Powinna ona wiązać się z tradycją miejsca, być jego kontynuacją, posiadać łączność organiczną, funkcjonalną i formalną (Bogdanowski i in. 1981). Pomocnym czynnikiem jest sama kompozycja kolorystyczna, która zależy od wyboru dokonanego przez inwestora lub wykonawcę. W tradycyjnym budownictwie wiejskim wykorzystywano lokalnie dostępne materiały. Ich gama barwna była do siebie zbliżona. W połączeniu z odpowiednimi proporcjami oraz skalą bryły budynku uzyskano efekt zespolenia obiektów architektury z tłem. Obecnie oferta materiałów budowlanych oraz barwników jest bardzo szeroka. Zharmonizowanie barw o różnym nasyceniu i odcieniach wymaga właściwego wyczucia estetycznego. Niewłaściwie podejmowane decyzje wprowadzają chaos kolorystyczno-materiałowy uniemożliwiający uzyskanie ładu przestrzennego (Tarajko-Kowalska 2009).

Zgodnie z założeniami programu odnowy wsi tylko racjonalne i planowe działania, uwzględniające zachowanie ładu przestrzennego, są w stanie utrzymać lub podkreślić atrakcyjność obszarów wiejskich wraz z jego krajobrazem. Pojęcie odnowy wsi wywodzi się z niemieckiego zwrotu *Dorferneuerung*. Sam proces rozpoczął się w latach 50. ubiegłego wieku w Niemczech Zachodnich, następnie stopniowo rozprzestrzeniał się w innych krajach Europy (Idziak i Wilczyński 2013). Program obejmuje powiązane ze sobą dziedziny, którymi są: przestrzeń, architektura, rolnictwo, kultura i duchowość, życie społeczne, polityka, edukacja, środowisko naturalne, gospodarka. Służy przede wszystkim stałemu polepszaniu warunków życia na terenach wiejskich. Każdy jednak ulepszanie życia na wsi rozumie w inny sposób. W Polsce program odnowy wsi rozpoczął się w 1997 r. na Opolszczyźnie (Idziak 2004). W ramach tego programu przeprowadzono w województwie opolskim liczne badania, które posłużyły między innymi do opracowania schematu

postępowania i metod analiz pomocnych w ocenie charakteru oraz stanu istniejącego wsi. Wnioski tych analiz pozwalają spojrzeć całościowo na badany obszar i stworzyć wizję jego rozwoju. Przyczynia się to do ukierunkowania zagospodarowania i kształtowania przestrzeni tak, aby ochronić jej indywidualne cechy, dziedzictwo kulturowe, specyfikę krajobrazu oraz powstrzymać dewastację środowiska (Niedźwiecka-Filipiak i Kuriata 2010).

W województwie warmińsko-mazurskim program kierowany jest przez Departament Rozwoju Obszarów Wiejskich i Rolnictwa Urzędu Marszałkowskiego Województwa Warmińsko-Mazurskiego, natomiast realizatorem działań programu jest Biuro Aktywizacji Obszarów Wiejskich. Program skierowany jest do gmin miejsko-wiejskich i wiejskich oraz sołectw. W każdym sołectwie powoływana jest grupa odnowy wsi oraz tworzony jest plan odnowy miejscowości. Celem programu jest wzrost integracji mieszkańców oraz polepszenie warunków życia, zwiększenie aktywności i zaangażowania społeczności w działaniach na rzecz sołectwa (*Uchwała...* 2011). Ciekawym projektem, znacząco wpływającym na charakter przestrzeni, realizowanym w ramach programu odnowy wsi w województwie warmińsko-mazurskim jest sieć wiosek tematycznych pod nazwą „Miejsca z duszą", np. „Wioska jak u Babci" oraz „Wioska Wiatru i Podcieni" (Idziak i Wilczyński 2013). Tworzenia takich wsi podejmują się miejscowości opierające przyszłość na turystyce. Pod wybrany temat podporządkowuje się przestrzeń, wprowadza produkty, organizuje wydarzenia, szkolenia, warsztaty, tworzy nowe inwestycje (Idziak 2004). Nowo wprowadzane elementy, dzięki wspólnej tematyce, pomagają uzyskać spójność krajobrazu.

Sołectwo Ługwałd w 2014 r. przystąpiło do programu odnowy wsi województwa warmińsko-mazurskiego pod nazwą „Wieś Warmii, Mazur i Powiśla miejscem, w którym warto żyć...". Dla wsi opracowano „Plan odnowy miejscowości Ługwałd". na lata 2014–2020, powstała także Grupa Odnowy Wsi. W ramach programu wybudowano plac zabaw dla dzieci oraz urządzono siłownię zewnętrzną. W 2015 r. zrealizowano kolejny projekt – scenę na placu wiejskim. Ługwałd był jedną z kilkudziesięciu wsi z województwa warmińsko-mazurskiego, wykazujących chęć współpracy z Katedrą Architektury Krajobrazu Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie w ramach programu. W wyniku tej współpracy dokonano szczegółowych analiz wsi. Na podstawie ich wyników określono aktualny stan przestrzeni, jej zasoby oraz zlokalizowano występujące problemy. Wyniki badań posłużyły ponadto do wykonania koncepcji projektowych zagospodarowania wybranych przestrzeni publicznych tej miejscowości. Głównymi założeniami projektowymi opracowywanych terenów było nadanie im indywidualnego charakteru i wyglądu spójnego z otaczającym krajobrazem. Nowe zagospodarowanie terenu ma przyczynić się do zmniejszenia dysharmonii i poprawy walorów estetycznych wsi oraz spełniać potrzeby zróżnicowanych grup wiekowych. Obecnie (2017 r.) wieś stara się o kolejne dofinansowania na zagospodarowanie ścieżki edukacyjnej nad jeziorem Czark.

Obiekty zrealizowane w ramach programu nie są związane z tradycyjnym rozumieniem wiejskiej przestrzeni publicznej, jednak zaspokajają współczesne potrzeby jej mieszkańców.

Gmina Dywity i wieś Ługwałd

Gmina Dywity jest gminą wiejską położoną w centralnej części województwa warmińsko-mazurskiego, w powiecie olsztyńskim. Składa się z 27 miejscowości tworzących 19 sołectw. Posiada powierzchnię 161 km^2 i zamieszkana jest przez 11 011 osób (stan na 2013 r.; www.olsztyn.stat.gov.pl). Ługwałd położony jest w zachodniej części gminy w odległości ok. 2 km od Dywit i ok. 9 km od Olsztyna. Przez teren sołectwa przebiega droga krajowa nr 51 prowadząca w kierunku przejścia granicznego z Obwodem Kaliningradzkim. Sołectwo Ługwałd zajmuje powierzchnię 585,5 ha i w 2014 r. zamieszkiwało je 548 osób (*Uchwała...* 2014).

Wieś została założona w wyniku kolonizacji po podbiciu plemion pruskich przez Zakon Krzyżacki w XIII wieku. Według danych z 1782 r. wieś liczyła 16 domów, w 1817 r. miała 87 mieszkańców, w 1871 r. – 303, w 1893 – 262, w 1939 – 260, natomiast w 1933 r. zamieszkiwało ją 151 mieszkańców (Knercer i in. 1999).

Centrum wsi objęte jest strefą B – pośredniej ochrony konserwatorskiej. W tej strefie pełnej ochronie podlega układ przestrzenny miejscowości łącznie z układem zagród wokół prostokątnego podwórza gospodarczego. Częściowej ochronie podlega historyczna zabudowa siedlisk. Wzdłuż drogi krajowej nr 51 oraz głównej drogi przebiegającej przez wieś wyznaczona jest pełna ochrona konserwatorska alei z planowaną rekonstrukcją. We wsi zachowała się tradycyjna zabudowa zagród, przydrożne obiekty kultu religijnego oraz aleje przydrożne (Knercer i in. 1999). Ługwałd znajduje się w otoczeniu urozmaiconego krajobrazu polodowcowego. Występuje tu prywatne jezioro Ługwałd o powierzchni 8 ha oraz znacznie mniejsze jezioro Czark, będące w trwałym zarządzie sołectwa. Dużą część terenu stanowią łąki i pastwiska. Znajdują się tu również niewielkie kompleksy leśne z przeważającą ilością sosny oraz liczne zadrzewienia śródpolne (*Uchwała... 2014*). Północno-wschodnia część wsi objęta jest Obszarem Chronionego Krajobrazu Doliny Środkowej Łyny. W kierunku zachodnim od założenia ruralistycznego znajduje się strefa K – ochrony krajobrazowej terenów nadjeziornych (Knercer i in. 1999). Dla gminy w 2006 r. sporządzono studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego (*Uchwała... 2006*). Na terenie obrębu geodezyjnego Ługwałd obowiązuje pięć miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

Dla terenu sołectwa wykonano analizę zagospodarowania przestrzeni. Sporządzając inwentaryzację bazowano na informacjach uzyskanych z mapy topograficznej i zasadniczej, ortofotomapy oraz danych udostępnionych w Systemie Informacji Przestrzennej Urzędu Gminy Dywity. Wszystkie informacje zostały zweryfikowane w trakcie badań terenowych. Określono procentowy udział terenów pełniących określone funkcje. Lasy i zwarte zadrzewienia (29%) łącznie z łąkami i pastwiskami (17%) oraz polami uprawnymi (7%) pokrywają ponad połowę powierzchni wsi. Jeziora oraz pozostałe wody powierzchniowe łącznie stanowią 4%. Ponad jedna czwarta terenu jest nieużytkowana i poddana sukcesji wtórnej (ugory i odłogi). Pozostały obszar zajmują tereny przeznaczone na cele inne. Wśród nich są tereny publicznej zieleni urządzonej, które łącznie obejmują mniej niż 1% powierzchni wsi. Tereny zabudowane i towarzyszące zabudowie obejmują 12% terenu opracowania. W ramach badań dokonano również szczegółowej analizy tych obszarów. Przeważającą część zabudowy stanowią budynki mieszkalne (61%). Dużą grupę stanowi towarzysząca im zabudowa o funkcji gospodarczej (20%).

Analiza własności działek została wykonana na podstawie wykazu podmiotów ewidencyjnych uzyskanego ze Starostwa Powiatowego w Olsztynie. Procentowe zestawienie

powierzchni publicznych i prywatnych wykonano na podstawie powierzchni podanych w Systemie Informacji Przestrzennej Gminy Dywity. Przeważającą część powierzchni wsi stanowią tereny własności prywatnej (77%). Wśród działek należących do Skarbu Państwa (19%) największa powierzchnia znajduje się w zarządzie Nadleśnictwa Kudypy. Działki będące własnością gminy Dywity (4%) w większości stanowią tereny dostępne dla mieszkańców w postaci dróg oraz urządzonych terenów zieleni.

Kierunki rozbudowy układu ruralistycznego

Dla obszaru opracowania sporządzono analizę rozbudowy układu ruralistycznego (ryc. 1). Wykonano ją na podstawie analizy mapy historycznej *Messtischblatt* (1940–44) oraz ustnego przekazu informacji od mieszkańców poszczególnych domostw. Wieś podzielono na obszary w zależności od ustalonego przedziału czasowego, w którym powstawała zabudowa. Uwzględniono również budynki, których planowana budowa wynika z oznaczeń graficznych na mapie zasadniczej. Dodatkową informację stanowią miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego wyznaczające kolejne obszary przeznaczone pod zabudowę.

Zabudowania obecne na tym terenie przed 1940 rokiem tworzą układ wsi o typie zbliżonym do ulicówki nadjeziornej z zagęszczoną zabudową w centrum oraz rozproszoną zabudową gospodarstw kolonijnych na obrzeżach. Na przestrzeni kolejnych 50 lat przybyło jedynie kilkanaście nowych budynków, w tym budynków o funkcji przemysłowej. Silny okres rozbudowy rozpoczął się tu w latach 90. XX w. Powstały wtedy przede wszystkim budynki mieszkalne jednorodzinne sytuowane wzdłuż głównych dróg w pobliżu istniejącej zabudowy. W pierwszym dziesięcioleciu XXI w. nastąpił gwałtowny wzrost powierzchni zabudowanych. Nowe obiekty stanowią uzupełnienie istniejącej zabudowy. Zaczęto ją również skupiać w północno-wschodniej części wsi. Wytyczono nowe drogi wewnętrzne prowadzące do budynków oddalonych od drogi głównej. Nastąpiła silna deformacja układu przestrzennego. W tym okresie uchwalono ponadto pierwsze miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, co przyczyniło się do zwiększenia aktywności inwestycyjnej. Zgodnie z informacjami zawartymi w tych dokumentach tereny znajdujące się w sąsiedztwie drogi krajowej nr 51 przeznaczono pod funkcję usługową. Wschodnią oraz południowo-zachodnią część sołectwa graniczącą z Dywitami przeznaczono pod zabudowę mieszkaniową. Przy realizacji tych planów dojdzie do zespolenia układów ruralistycznych tych dwóch ośrodków. Dodatkowo w części północno-wschodniej planuje się rozbudowę powstającego osiedla. Wyznaczony układ działek oraz dróg wewnętrznych spowoduje przekształcenie układu ruralistycznego w układ bliższy wielodrożnicy. Historyczne centrum wsi mimo rozbudowy nadal jest możliwe do wyróżnienia, lecz jego granice powoli zaczynają się zacierać. Współcześnie obserwuje się dogęszczanie istniejącej zabudowy oraz wprowadzanie nowych obiektów w dużych odległościach od centrum wsi.

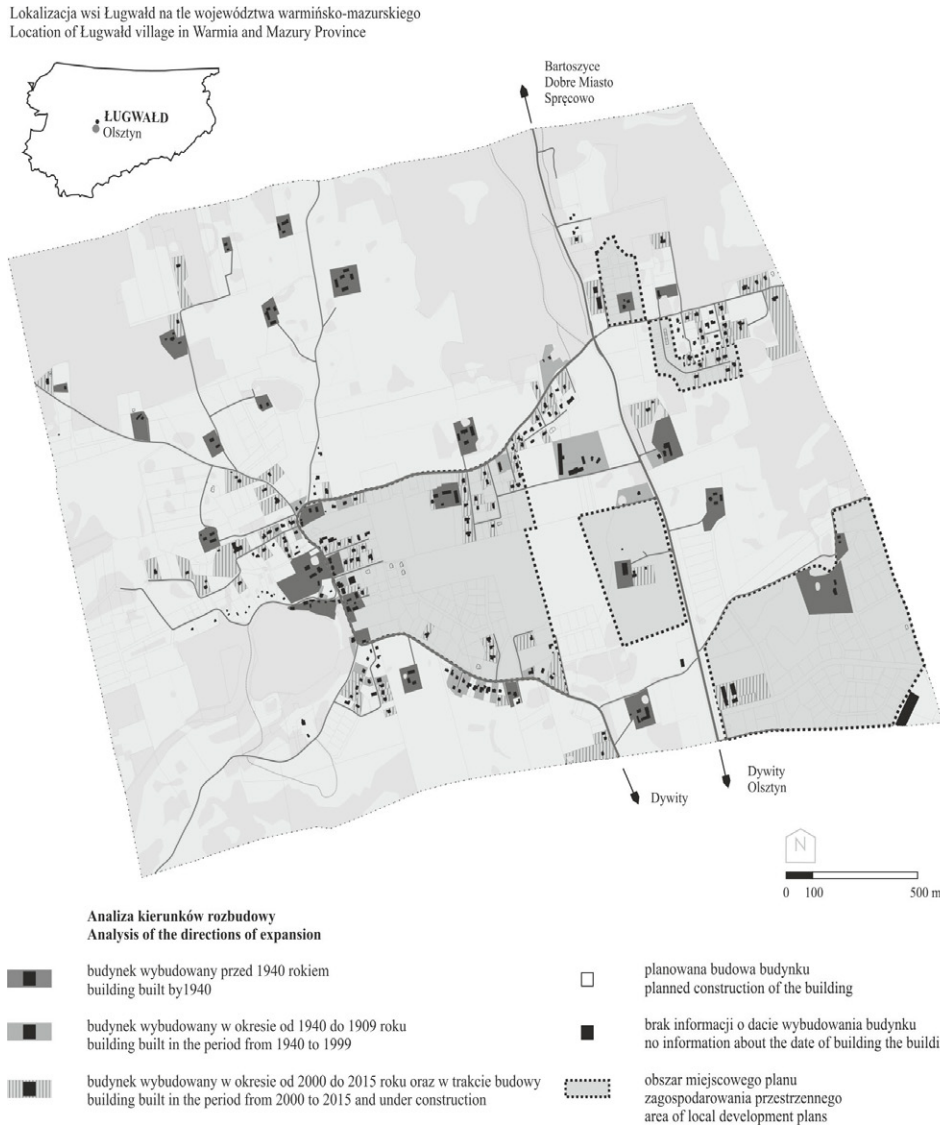

Ryc. 1. Analiza kierunków rozbudowy układu ruralistycznego wsi Ługwałd
Źródło: opracowanie własne.
Analysis of the directions of expansion of the Ługwałd rural layout
Source: own study.

Waloryzacja zabudowy wiejskiej

Waloryzacji poddano 309 budynków zlokalizowanych na terenie sołectwa. Oceniono stopień przekształcenia zabudowy posiadającej wartości historyczne oraz wpasowanie w krajobraz nowo powstałej zabudowy według przyjętych kategorii:

- budynek znajdujący się w wojewódzkiej ewidencji zabytków (4%),
- budynek posiadający dużą wartość historyczną, nieprzekształcony (12%),
- budynek posiadający dużą wartość historyczną, nieznacznie przekształcony (6%),
- budynek posiadający wartość historyczną, silnie przekształcony (7%),
- budynek nieposiadający wartości historycznej, neutralny w stosunku do otaczającej zabudowy (54%),
- budynek nieposiadający wartości historycznej, dysharmonijny w stosunku do otaczającej zabudowy (17%).

Podczas waloryzacji zwracano uwagę na bryłę budynku, typ dachu oraz materiał pokrycia dachowego, usytuowanie kalenicy budynku względem drogi, materiał budowlany ścian, kolorystykę elewacji, ogrodzenie oraz przysłonięcie budynku przez roślinność.

Zabudowa posiadająca wartości historyczne stanowi około 29% wszystkich waloryzowanych budynków. Wśród nich najczęściej występującym schematem jest zabudowa o układzie zagrodowym na planie czworoboku z budynkiem mieszkalnym ustawionym kalenicowo (fot. 1, 2). Budynki mieszkalne zakwalifikowane do tej kategorii są zazwyczaj w dobrym stanie technicznym, lecz silnie przekształcone. Towarzysząca im zabudowa gospodarcza znajduje się w średnim stanie technicznym i jest nieznacznie zmieniona. Przekształcenia budynków polegają głównie na wymianie stolarki okiennej oraz drzwiowej, pokrycia dachowego oraz ich docieplenia. Pojawiają się tu również znacznie bardziej inwazyjne działania prowadzące do zmiany kształtu i proporcji bryły budynku (fot. 3). Do historycznych budynków dobudowywane są nowe kondygnacje, elewacje budynków „ozdabiają" nowe wykusze oraz ganki z kolumnami zdobionymi kanelami. Zmianom podlegają ponadto kształty dachów, które coraz częściej zaopatrywane są w lukarny i okna połaciowe. Działania te skutkują pomniejszeniem wartości architektonicznej obiektów (Antolak 2013). Zachowane budynki posiadają cechy charakterystyczne dla architektury Warmii i Mazur (fot. 4). Parterowe budynki mieszkalne z użytkowym poddaszem posiadają murowane ściany wykonane z ceramicznej cegły licówki. Część z nich została otynkowana. Górna partia elewacji bocznych części budynków zdobiona jest pionowym deskowaniem łączonym wąskimi listwami. Jako element dekoracyjny ceglanych ścian pojawia się gzyms z dwóch rzędów ukośnie układanych cegieł. Ściany wykonane w całości z drewna posiadają jedynie stodoły. Budynki nakrywane są dachem dwuspadowym pokrytym dachówką ceramiczną holenderką. Sporadycznie występują tu ozdobne zakończenia krokwi. Często pojawia się natomiast podmurówka z ciosów kamiennych. Okna historycznych obiektów mieszkalnych są białe o układzie wertykalnym w kształcie prostokąta zakończonego łukiem odcinkowym lub prosto. Są one pojedyncze, dwu lub czterodzielne, o nierównych kwaterach, często dzielone dalej wąskimi szczeblinami. Jako element ozdobny nad otworem okiennym pojawiają się pionowo ułożone cegły, niekiedy dodatkowo wzbogacone o ceramiczne kształtki oraz podokienniki. Pojawiają się również gładkie, białe opaski wykonane w tynku. Drzwi budynków mieszkalnych wykonane z drewna, są zazwyczaj jednoskrzydłowe o konstrukcji ramowo-płycinowej. Niekiedy pojawia się przeszklenie w ich górnej części z ozdobnym układem szprosów. W zabudowie gospodarczej drzwi są drewniane, pełne, niektóre zakończone łukiem odcinkowym, inne wzbogacone o nadświetle. W jednym z budynków występuje wnęka na świętą figurę (Liżewska 2007).

Współczesna zabudowa nie prezentuje wysokiego kunsztu architektonicznego i stanowi zazwyczaj element neutralny/dysharmonijny w krajobrazie (fot. 5). Ze względu na przeważającą liczbę nowych budynków oraz ich zróżnicowany charakter większość oceniono jako obiekty neutralne. Jako dysharmonijną oceniono zabudowę negatywnie wyróżniającą się przez nadmiernie rozbudowaną bryłę budynku, zbytnie rozbicie płaszczyzny dachu oraz wyróżniający się kolor elewacji. W centrum wsi współczesna zabudowa prezentuje niską wartość estetyczną i nie koresponduje z zabudową historyczną (fot. 7, 8). Mimo wprowadzenia na tym obszarze strefy B – pośredniej ochrony konserwatorskiej, pojawia się tu najwięcej budynków ocenionych jako dysharmonijne. Widoczne są próby wkomponowania nowych obiektów w historyczne otoczenie. Ich rezultaty są jednak niezbyt optymistyczne, czego dobrym przykładem jest budynek powstały w latach 80., w którym zastosowano imitację konstrukcji ryglowej (fot. 6). Niestety budynek zamiast wtopić się w otoczenie znacznie się z niego wyróżnia, głównie przez masywną dwukondygnacyjną bryłę i nieproporcjonalny dach o małym kącie nachylenia połaci. Rozstawienie oraz wielkość otworów drzwiowych i okiennych jest charakterystyczna dla okresu, w którym budynek powstał. Ponadto konstrukcja ryglowa nie jest elementem pojawiającym się w historycznych zabudowaniach obecnych w Ługwałdzie. Nagminnym problemem jest brak zachowania właściwej skali budynku w stosunku do sąsiadującej zabudowy. Budynki dwukondygnacyjne dominują wśród niższej, historycznej zabudowy. Wiele z nich jest w dobrym stanie technicznym, jednak nie są one spójne z otoczeniem.

W ramach badań terenowych dokonano również waloryzacji budynków pod kątem ich stanu technicznego. Budynki podzielono na 3 kategorie, określając ich stan jako dobry, średni lub zły. Przy ocenie zwracano uwagę na zewnętrzną bryłę budynku. Na ocenę wpływały głównie pęknięcia i ubytki w murach oraz fundamentach budynków oraz ogólny stan techniczny konstrukcji i pokrycia dachowego. Zdecydowana większość budynków (79%) zakwalifikowana została do pierwszej kategorii. Stan techniczny 14% z nich sklasyfikowano jako średni, a stan 7% budynków określono jako zły.

Badania społeczne

W ramach analiz przeprowadzono pilotażowe badania społeczne w formie ankiety, na którą odpowiedzi mógł udzielić każdy mieszkaniec Ługwałdu. Formularz zawierał pytania zamknięte jednokrotnego oraz wielokrotnego wyboru, jak i pytania otwarte. Podstawowymi celami badania było uzyskanie oceny obecnego wyglądu wsi oraz projektowanych terenów, jak i poznanie estetycznych preferencji mieszkańców. Odpowiedzi pomogły ukierunkować prace projektowe pod względem estetycznym i funkcjonalnym. W badaniu wzięło udział 74 mieszkańców wsi. Przeważającą część stanowili mężczyźni (62%). Najliczniejsza grupa wiekowa mieściła się w przedziale 36–50 lat (38%). Respondenci to w większości osoby pracujące (65%) oraz posiadające wykształcenie wyższe (55%). Większość ankietowanych mieszka w Ługwałdzie od ponad 10 lat (45%). Osiedlili się w tym miejscu ze względu na wielokrotnie podkreślane i wysoko cenione przez mieszkańców walory przyrodnicze wsi (65%). Obecność jezior, lasów, rozległych łąk i licznych pagórków jest najczęściej wskazywana jako główny atut miejscowości oraz element wsi, który chcieliby pokazać odwiedzającym ich gościom. Mieszkańcy uważają ponadto, że wieś jest dobrym miejscem do rozwoju turystyki.

Fot. 1. Nieprzekształcona zabudowa o układzie zagrodowym (fot. P. Pawelec, listopad 2015)
An unconverted building structure with a farmsteadlayout (photo: P. Pawelec, November 2015)

Fot. 2. Nieznacznie przekształcona zabudowa o układzie zagrodowym (fot. P. Pawelec, listopad 2015)
A slightly converted building structure with a farmsteadlayout (photo: P. Pawelec, November 2015)

Fot. 3. Silnie przekształcony budynek mieszkalny (fot. P. Pawelec, listopad 2015)
A highly converted residential building (photo P. Pawelec, November 2015)

Fot. 4. Nieprzekształcony budynek mieszkalny (fot. P. Pawelec, listopad 2015)
An unconverted residential building (photo P. Pawelec, November 2015)

Fot. 5. Estetyczny, współczesny budynek niewpasowujący się w otoczenie (fot. P. Pawelec, październik 2015)
An aesthetic modern building not fitting in the surrounding (photo P. Pawelec, October 2015)

Fot. 6. Dysharmonijny budynek handlowo-usługowy w centrum wsi (fot. P. Pawelec, marzec 2015)
An inharmonious retail and service building in the centre of the village (photo P. Pawelec, March 2015)

Fot. 7. Dysharmonijny budynek mieszkalny w otoczeniu historycznej zabudowy (fot. P. Pawelec, maj 2015)
An inharmonious residential building surrounded by historic buildings (photo P. Pawelec, May 2015)

Fot. 8. Dysharmonijna zabudowa wsi (fot. P. Pawelec, marzec 2015)
Inharmonious buildings of the village (photo P. Pawelec, March 2015)

Badania wykazały, że mieszkańcy bardzo interesują się tym, jak wyglądają tereny znajdujące się w miejscowości (58%). W ich ocenie wygląd wsi nie jest w pełni spójny (35%). Większość mieszkańców najchętniej zamieszkałaby w nowo wybudowanym budynku (53%). W celu poznania preferencji estetycznych w tym zakresie poproszono o wybór jednego z przedstawionych w ankiecie projektów domów jednorodzinnych. Najchętniej wybierano budynek o charakterze polskiego dworku (43%), podobna liczba osób wybrała podmiejski dom katalogowy (42%). Jako budynek najbardziej pasujący do obecnej zabudowy Ługwałdu wskazywano typowy podmiejski dom katalogowy (48%). Znacznie mniej osób wybrało budynek inspirowany formą historyczną (28%). Spośród przedstawionych terenów zieleni publicznej najwięcej osób wskazało przestrzeń posiadającą swobodne rabaty o charakterze wiejskim (57%). Mieszkańcy raczej pozytywnie opowiadali się za tworzeniem wsi tematycznej, chociaż budziło to wiele wątpliwości.

Obecna liczba przestrzeni publicznych we wsi została oceniona jako raczej wystarczająca (33%). Jako problem wskazano brak odpowiedniej liczby miejsc do spędzania wolnego czasu przez młodzież. Jakość tych przestrzeni znacznie poprawiła się w ciągu ostatnich pięciu lat, jednak nadal brakuje chodników, ścieżek rowerowych, oświetlenia ulic. W potrzebach wskazywano również dobrze urządzony teren dostępny dla wszystkich mieszkańców.

Wiele osób wykazuje chęć udziału w tworzeniu zieleni publicznej w Ługwałdzie. Często mówiono o dużym zaangażowaniu grupy mieszkańców w realizacje projektów i działań społecznych oraz integrację mieszkańców. Ankietowani zapytani o to, czy znają większość mieszkańców wsi z imienia i nazwiska najczęściej odpowiadali, że jedynie w tej części wsi, w której mieszkają, znają się dobrze. Starsi mieszkańcy podkreślali, że kiedyś znali się wszyscy, ale obecnie wprowadziło się bardzo dużo nowych osób i nie mogą powiedzieć, że znają większość z nich.

Tabela 1. Zestawienie odpowiedzi na pytanie: „Czy zwraca Pan (i) uwagę na to, jak wyglądają budynki, drogi, ulice, place i jak zabudowane są i urządzone różne tereny w miejscowości? ”

Odpowiedzi	**Wskazania respondentów badań CBOS według terminów badań (w%)**						**Wskazania respondentów z Ługwałdu (w %)**	
	2003		**2005**		**2010**		**2015**	
Bardzo się tym interesuje	32	85	37	86	30	82	58	88
Trochę się tym interesuję	53		49		52		30	
Raczej się tym nie interesuję	10	15	10	14	10	18	9	12
Wcale się tym nie interesuję	5		4		8		3	

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań CBOS oraz własnych badań społecznych.

Respondentom zadano ponadto pytania, o które pytało Polaków Centrum Badania Opinii Społecznej. Pierwsze z nich brzmiało: „Czy zwraca Pan (i) uwagę na to jak wyglądają budynki, drogi, ulice, place i jak zabudowane są i urządzone różne tereny w miejscowości? ” (*Polacy o*... 2010). Mieszkańcy Ługwałdu odpowiedzieli podobnie jak większość Polaków (tab. 1). 88% ankietowanych interesuje się tym zagadnieniem. Kolejne z pytań brzmiało: „W jakim mieszkaniu/domu wolał (a) by Pan (i) mieszkać, gdyby dano Panu (i) do wyboru” (*Jak Polacy*... 2003). Zdecydowana większość mieszkańców wybrała budynki

nowo wybudowane, jednak w porównaniu z wynikami badań ogólnopolskich mieszkańcy Ługwałdu preferują również zabudowę historyczną, pochodzącą sprzed II wojny światowej (ryc. 2).

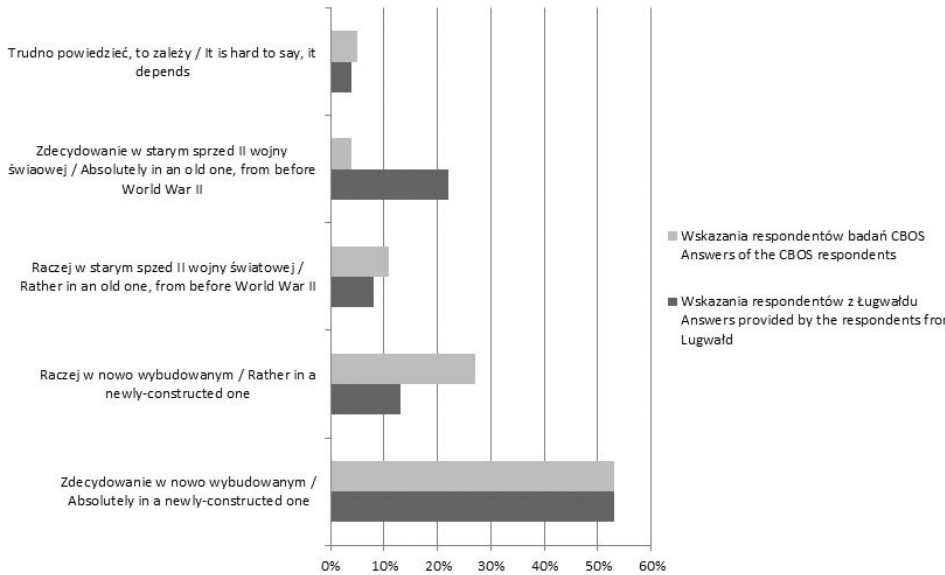

Ryc. 2. Zestawienie odpowiedzi na pytanie: „W jakim mieszkaniu/domu wolał (a) by Pan (i) mieszkać, gdyby dano Panu (i) do wyboru? ”
Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań CBOS oraz własnych badań społecznych.
Summary of answers to the question: "In what flat/house would you rather live if you had a choice?"
Source: own study based on results of the CBOS study and own social research.

Podsumowanie

Wieś Ługwałd charakteryzuje zróżnicowane pokrycie i ukształtowanie terenu. Pagórkowaty teren, liczne zadrzewienia, pola uprawne, rozległe łąki oraz jeziora tworzą krajobraz o wysokich walorach przyrodniczych stanowiący kluczowy zasób wsi. Walory historyczne wsi tworzą przede wszystkim pojedyncze wciąż zachowane w niezmienionej formie obiekty architektury regionalnej oraz czytelny historyczny układ przestrzenny. We wsi widoczne są jednak silne przekształcenia zarówno krajobrazu naturalnego, jak i kulturowego. Zmiany w układzie ruralistycznym powstały w wyniku nagłej rozbudowy wsi rozpoczętej w latach 90 XX w. Zmniejszenie działalności rolniczej, jak i silny napływ ludności wynikający z bliskości i dobrej komunikacji z Olsztynem, skutkował zwiększeniem obszaru zabudowanego i wprowadzeniem obiektów budowlanych nienawiązujących do architektury regionu. Brak świadomości w tym zakresie skutkuje widocznym zacieraniem indywidualnych cech terenu i wprowadzania dysharmonii degradującej pojedyncze wnętrza, jak i panoramę wsi.

Obecny wygląd wsi jest przede wszystkim wynikiem braku poczucia potrzeby i chęci zachowania jej dawnego charakteru. Nowi mieszkańcy nie mają poczucia przynależności do tego terenu. Przeprowadzając się na wieś, zainteresowani są głównie wyborem najbardziej odpowiadającego ich potrzebom budynku spośród oferty przedstawionej w ka-

talogach. Brak jest przy tym szerszego spojrzenia na ład przestrzenny oraz wpasowania w istniejący krajobraz, co najczęściej uzasadniane jest tym, że nie chcą mieszkać wśród identycznie wyglądającej zabudowy.

W celu zaprzestania wprowadzania dalszych negatywnych zmian konieczne jest podniesienie świadomości, iż harmonia i spójność nie jest równa identyczności. Dowodem na to jest historyczna zabudowa, gdzie poszczególne budynki różnią się od siebie, lecz razem tworzą spójny krajobraz wiejski o niepowtarzalnym charakterze. Rozwój wsi Ługwałd powinien być ukierunkowany na tworzenie odrębności regionalnej, która niewątpliwie stanie się jej atutem. Powinno się dążyć do uszczegółowienia zapisów miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego dotyczących projektowanej i istniejącej zabudowy. Istniejące zapisy dają dużą swobodę inwestycyjną i są przyczyną dysharmonii. Podczas planowanego rozwoju i poprawy stanu infrastruktury technicznej w postaci dróg i chodników należy unikać dalszego wprowadzania sztucznych materiałów, takich jak betonowe płyty lub betonowa kostka chodnikowa.

Program odnowy wsi jest narzędziem pomocnym w poprawie walorów krajobrazowych miejscowości, jednakże najczęściej skutkuje jedynie porządkowaniem przestrzeni publicznych, a nie ich estetyzacją i przypisywaniem cech indywidualnych w nawiązaniu do tradycji regionu. Przyczyną tego problemu jest brak świadomości osób zarządzających projektem. Jak mówią sami uczestnicy programu, wsparcie merytoryczne moderatorów jest dla nich bardzo ważne, jednak obejmuje zbyt krótki okres. Przeszkodą są również ograniczenia finansowe, które wymuszają wprowadzanie niskobudżetowych, pojedynczych obiektów i utrudniają realizację złożonych projektów. W celu wykorzystania możliwości programu należy w pierwszej kolejności wykonać dogłębną analizę uwarunkowań kulturowych i przyrodniczych przekształcanych obszarów. Należy podjąć działania zmierzające do poprawy ładu przestrzennego oraz harmonii między istniejącymi a nowo projektowanymi budynkami oraz dążyć do aktywizacji lokalnej społeczności, pamiętając o tym, że w ramach odnowy wsi należy zająć się również człowiekiem.

Literatura

Antolak M., 2013, *Zróżnicowanie oraz przekształcenia detalu architektonicznego w wizualnym odbiorze zabudowy na przykładzie gminy wiejskiej Ostróda,* Acta Scientiarum Polonorum, Administratio Locorum, 12 (3), Olsztyn, s. 5–13.

Bartoś M., **Zalewska B.**, 2003, *Architektura w krajobrazie wiejskim Warmii i Mazur*, Borussia, Olsztyn.

Bogdanowski J., **Łuczyńska-Bruzda M.**, **Novak Z.**, **Bańska M.**, 1981, *Architektura krajobrazu*, PWN, Warszawa.

Chmielewski T.J., 2012, *Systemy krajobrazowe. Struktura, funkcjonowanie, planowanie,* PWN, Warszawa.

Halamska M., 2011, *Transformacja wsi 1989–2009: Zmienny rytm modernizacji*, Studia Regionalne i Lokalne, 2 (44), s. 5–25.

Idziak W., 2004, *O odnowie wsi,* Fundacja Wspomagania Wsi, Warszawa.

Idziak W., **Wilczyński R.**, 2013, *Odnowa wsi,* Fundacja Programów Pomocy, Warszawa.

Jadwiszczak S., 2012, *Warmia znana i nieznana,* Stowarzyszenie Nasze Gady, Gady.

Jak Polacy mieszkają, 2003, Centrum Badania Opinii Społecznej, BS111/2003, Warszawa.

Kadelska M., 2006, *Odbiór i prawidłowe formowanie krajobraz*, [w:] K. Młynarczyk (red.), *Krajobraz kształtowany przez kulturę rolną,* Olsztyn, s. 180–183.

Knercer W., **Zalewska B.**, **Zwierowicz M.**, 1999, *Studium wartości kulturowych gminy Dywity,* Olsztyn.

Kowicki M., 1997, *Wieś przyszłości jako alternatywa osadnicza miasta*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków.

Kulczyk-Dynatowska A., 2012, *Sąsiedztwo przestrzeni wiejskiej i dużego miasta,* Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich, 2, 3, s. 69–76.

Lewicka D., **Tomkiewicz R.**, 1994, *Gmina Dywity, Teraźniejszość i przeszłość,* Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn.

Liżewska I., 2007, *Tradycyjne budownictwo wiejskie na Warmii i Mazurach,* Borrusia, Olsztyn.

Messtichbtatt, mapy stolikowe w skali 1:25000, założone w latach 1890–92, wydane w latach 1940–44, Gutkowo (Göttkendorf) cz. wschodnia (Ostdeutschland) (sekcja 2188), http://igrek.amzp.pl (dostęp w kwietniu 2015)

Niedźwiecka-Filipiak I., **Kuriata Z.**, 2010, *Architektura krajobrazu w Programie Odnowy Wsi Opolskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu, Wrocław.

Polacy o architekturze, 2010, Centrum Badania Opinii Społecznej, BS/134/2010, Warszawa.

Raszeja E., 2013, *Ochrona krajobrazu w procesie przekształceń obszarów wiejskich*, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu, Poznań.

Tarajko-Kowalska J., 2009, *W poszukiwaniu inspiracji – kolor w tradycyjnej architekturze wsi Opolskiej,* [w:] Z. Kuriata, *Polskie krajobrazy wiejskie dawne i współczesne*, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG, 12, Sosnowiec s. 58–62.

Uchwała Nr XXXVI/244/06 Rady Gminy Dywity z dnia 11 lipca 2006 r. w sprawie uchwalenia studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Dywity.

Uchwała Nr XLV/332/14 Rady Gminy Dywity z dnia 30 października 2014 r. Plan odnowy miejscowości Ługwałd na lata 2014–2020.

Uchwała Nr 31/429/11/IV Zarządu Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 7 czerwca 2011 r. Wieś Warmii, Mazur i Powiśla miejscem w którym warto żyć… – program odnowy wsi województwa warmińsko-mazurskiego (założenia ogólne).

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U. 2003 nr 80 poz. 717).

Wieczorkiewicz W., 1995, *Planowanie przestrzenne osadnictwa wiejskiego*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.

www.olsztyn.stat.gov.pl. (dostęp: 20.10.2015 r.).

Summary

This article presents results of an analysis and a survey of selected landscape elements carried out under the village restoration programme. The spatial scope of the study includes the suburban village of Ługwałd located within the community of Dywity (Warmia and Mazury Province). As a part of the research, a detailed survey of the village was conducted, as well as an analysis concerning the extension of the locality, an analysis and a survey of the buildings and a social survey in the local community. The article presents the issue of contemporary transformations of suburban areas in Poland along with spatial arrangement and aesthetisation of the rural landscape with regard to the village

restoration programme. This programme provides an excellent tool to improve landscape values of the locality, but most often, it only results in arrangement of public spaces and not in their restoration, aesthetisation or assigning individual features with reference to the traditions of the region. In order to use the opportunity provided by the programme, an insight analysis of cultural and natural conditions of transformed areas should first be performed. A hilly area, numerous trees, arable fields, extensive meadows and lakes form the landscape of high natural values, which is the key resource of Ługwałd. Decreasing agricultural activities, as well as a strong population inflow have resulted in strong anthropogenic changes and the introduction of buildings which had no references to the architecture of the region, with observable blurring of individual features of the area and introduction of disharmony downgrading individual interiors and panorama of the village. Measures should be taken with the aim of improving spatial order and harmony between the existing and newly-designed buildings, and attempts should be made to activate the local community, bearing in mind the fact that village restoration should also include the human factor. The analyses conducted provided a basis to prepare a design concept for aesthetisation of the village.

http://rcin.org.pl